# ТЕМА 9. ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ

**Вивчення цієї теми здійснюється за таким планом:**

1. Історичний розвиток філософських уявлень про мораль.
2. Сутність і особливості моралі.
3. Етична проблематика в економічній діяльності.

Конспективний виклад теми:

Моральні вимоги, приписи, цінності та ідеали аналізувалися та обґрунтовувалися в етиці протягом усієї її багатовікової історії. Раціональна доказовість, обґрунтованість прийнятого рішення, здійсненого вчинку входять у моральну культуру особистості з часів античного еллінізму. Розвиток конкретних наук привів до того, що в XX ст. мораль стала об'єктом окремого наукового вивчення в соціології моралі. Такі дослідження включають опис реальних звичаїв, вивчення моральних уявлень і думок різних груп суспільства, аналіз поглядів і суджень людей з різних моральних проблем, їхніх уявлень про щастя і моральний ідеал, прогноз шляхів і тенденцій розвитку моральної свідомості в сучасному суспільстві. Хоча такі дослідження й дають важливу інформацію про реальний стан суспільства, проте розуміння моралі як універсального суспільного явища, її походження та розвитку сягають за межі їхніх можливостей. Без опори на філософсько-етичні знання і теоретичну соціологію прикладні дослідження позбавлені можливості розкрити перед людиною масштабність її морального буття, допомогти їй усвідомити своє "Я" в контексті вічних проблем історії, культури.

Зовнішнє та внутрішнє життя людини органічно взаємопов'язані, однак вони не розвиваються абсолютно синхронно. Значення питань походження моралі, її розвитку й ролі в житті суспільства та людини помітно підвищується в умовах кризи старих цінностей, пошуку нових ідеалів, що веде до активнішого осмислення місця людини у світі, зростання ролі внутрішнього духовно-морального самовизначення. Філософська етика завжди була важливою підмогою у вирішенні сенсожиттєвих питань. Дослідження в галузі соціології моралі свідчать про те, що у 80-ті роки відбулися кардинальні зміни в моральній свідомості західного суспільства. "На місце престижного споживання, високооплачуваної роботи й сімейного благополуччя приходять цінності самоздійснення, внутрішньої свободи, спілкування, улюбленої (хай навіть і непрестижної) роботи, пошуків свого власного неповторного "Я". Така переорієнтація дає змогу прогнозувати зростання інтересу до філософської етики в 90-ті роки, які, завершуючи складне, динамічне, суперечливе й трагічне XX століття, постають порогом уходження людства в незвідане третє тисячоліття. На думку багатьох, воно може привести до якісно нового злету в духовно-моральному розвитку людини.

Які ж відкриття філософії XIX-XX ст. складають фундамент науково-світоглядного осмислення моралі, її походження та розвитку? Традиція, що

йде від німецької класичної філософії в особі Канта й Регеля, заклала основи розгляду специфіки моралі, а також конкретно-історичного аналізу її розвитку. Незаперечним завоюванням філософії та соціології XIX ст. були теоретичні ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса.

Розуміння моралі як особливого духовно-практичного способу освоєння світу людиною зумовило необхідність розгляду її сутнісних характеристик крізь призму потреб людини як суб'єкта історії, врахування процесу розвитку людських, суспільних сил і здатностей у процесі спільної колективної життєдіяльності. Пояснення феномена походження моралі стало пов'язуватися з реальними практичними відносинами людей, їхньою економічною та соціальною діяльністю. В тій чи іншій формі ця ідея увійшла в науковий арсенал усіх основних філософських напрямів XX ст.

Філософія життя й феноменологія, філософська антропологія і неомарксизм, фрейдизм, екзистенціалізм та інші напрями філософської думки, не заперечуючи важливої ролі суспільного буття людини у формуванні її моральних цінностей, по-різному визначають ступінь активності свідомості, рівень її самостійності, внутрішню логіку й характер взаємодії різних компонентів духовної сфери життя людини. Виникнення ж моралі пов'язується з суперечливістю суспільного виробництва, а її зміст - із соціальною структурою суспільства.

У сучасній вітчизняній філософії основою вирішення проблеми походження моралі стало послідовне діалектико-матеріалістичне розуміння суспільного життя. Джерелом моралі в марксистській етиці виступають умови матеріального життя людей, реальні суспільні потреби й інтереси, праця.

Колективний характер праці, що наперед визначив її суспільну родову сутність, надає відносинам індивідів у суспільстві якісного іншого характеру в порівнянні з взаємодією особнів у стаді тварин. Відповідно іншого характеру набуває взаємозв'язок індивідів між собою й із колективним цілим. Суспільство - це не механічна сукупність індивідів, а їхні відносини, що виникають у процесі матеріального й духовного виробництва. Колективно опановуючи зовнішній світ, природну дійсність, людина створює свою суспільну природу і свій людський світ. Невід'ємною часткою цього процесу є суспільна мораль.

У розумінні основного джерела розвитку суспільства, рушійних пружин його великомасштабних змін у немарксистській соціальній філософії XX ст. не виникло напряму, який зумів би висунути рівне марксизмові узагальнююче уявлення про історичний процес як рух від нижчих форм буття людини до вищих. Не випадково в 60-ті роки західні соціологи чимраз частіше зверталися до теорії Маркса, намагаючись використати окремі її положення для обґрунтування своїх історико-соціологічних досліджень. Провідними в суспільному розвитку стали в XX ст. теорії історичного круговороту, засновані на порівняльне типологічному методі. При порівняльному вивченні різноманітних культур, історичних типів (Сорокін,

Тойнбі) кожна культура постає як замкнене ціле, процес же їхнього розвитку взагалі не розглядається.

Єдина сутність суспільства в цілому й окремої людини в ньому виключає можливість розгляду розвитку суспільного виробництва як чогось зовнішнього по відношенню до людини й дає змогу розглядати розвиток сил і спроможностей людини, її саморозвиток як граничну мету історичного процесу. Збіг колективних та індивідуальних інтересів, виявлення їхнього істинного змісту, відповідного стадії розвитку суспільства, і підкорення цим умовам людської діяльності є тією оптимальною моделлю існування суспільства і життя людини, яку можна назвати об'єктивно моральним суспільним станом, тобто моральним як вищою мірою суспільним. Створення умов для розвитку продуктивної потужності суспільства, реалізації трудового потенціалу людини виступає суттєвим чинником розширення гуманістичного потенціалу в стосунках людей. У цьому криються глибинні соціальні корені особливо активної гуманістичної орієнтованості людської культури в період прогресивного суспільного розвитку, коли взаємна заінтересованість людей одного в одному найвища і найменш суперечлива.

Соціальна життєдіяльність як результат активності суб'єктів історичного процесу при вирішенні ними різних завдань складається із взаємин безлічі індивідів, груп, різних спільностей. Суспільні відносини завжди предметні й формуються з приводу конкретних цілей. У свою чергу, ці відносини можуть бути об'єктом освоєння, надання їм форми з урахуванням наявності абсолютного моменту в характері взаємозалежності людей. Виникаючий на цій основі особливий зв'язок може бути визначений як самоцільне існування, пряме вираження об'єктивно необхідної суспільної потреби в інших людях, рівнозначної ствердженню себе як людини.

Таким чином, в основі моралі лежить необхідність пізнання і перетворення людських взаємин на їхньому загальному, універсальному рівні, формування людського спілкування, яке необхідною мірою відповідає колективній життєдіяльності, людяності як такій. Можливість подібного спілкування полягає не тільки в прямому спілкуванні на рівні відносин індивідів, але проявляється і в групових відносинах, і в ставленні до природи як спільного середовища проживання, до світу культури як результату спільної діяльності, а також у ставленні до самого себе як до людської істоти. В історії людства К. Маркс виділяв три якісних типи суспільних відносин. "Відносини особистої залежності (спочатку цілком первісні) - такі є ті перші форми суспільства, при яких продуктивність людей розвивається лише в незначному обсязі і в ізольованих пунктах. Особиста незалежність, що ґрунтується на речовій залежності, - така друга велика форма, при якій вперше утворюється система загального суспільного обміну речовин, універсальних відношень, всебічних потреб та універсальних потенцій. Вільна індивідуальність, що ґрунтується на універсальному розвитку індивідів і на перетворенні їхньої колективної, суспільної продуктивності в їхнє суспільне надбання, - такий третій ступінь. Другий ступінь створює

умови для третього"'. Цим трьом історичним формам суспільних зв'язків, що склалися між індивідами, зв'язкам, котрі кореняться у відповідному рівні виробництва, відповідають й історичні типи моральності.

Збіг інтересів і цілей, що має місце в реальному житті, регулюється моральними нормами, які вказують на необхідність дотримання таких форм спілкування, які дадуть змогу кожному індивідові бути людиною за самою суттю своїх проявів, постійно стверджувати себе як справжню людину. Таке загальне пояснення можливості й необхідності моральних відносин у суспільстві як відносин особливих, присутніх в усіх сферах життя, але таких, що не розчиняються в них і не підміняють інші суспільні цілі й завдання (виробничі, соціальні, політичні, правові та ін.).

Специфіка морального життя, його необхідність як самостійної "сутнісної сили" роду людського й універсальність, "розчинність" в усіх інших відносинах людей породжують значні труднощі при його теоретичному вивченні. Відповідно до двох перших історично послідовних етапів розвитку моральності можна також виділити два реально сформованих культурно-історичних типи моралі: традиційну й нетрадиційну. Першому етапові розвитку моральної культури відповідає традиційна мораль з переважанням соціально-групових ціннісних орієнтацій і регулюючих механізмів. На другому етапі відбувається виокремлення особистісно-індивідуалізованої моралі, яка втілює новий рівень оціночно-імперативного морального регулювання. Ідеал вільного універсального розвитку моральних сил і здібностей людини містить у собі перспективну гуманістичну ідею, до реалізації якої людство зможе приступити лише розв'язавши глобальні проблеми сучасності (екологічну, енергетичну, продовольчу та інші), створивши всі необхідні передумови (і матеріальні, й духовні) для функціонування та розвитку людства як єдиного цілого.
Як практично здійснюватиметься гармонізація колективних і особистісних інтересів, чи зніме це необхідність у суспільній моралі як ідеальному інструменті налагодження взаємодії між людьми, чи досягне творчий потенціал кожної людини здатності до морального самозаконодавства? В сучасній суспільній ситуації відповісти на ці запитання надто важко. Ясно, одначе, що розвиток суспільства не може бути зупинений і в історичній перспективі з неминучістю приведе до появи нових форм морального життя.

## 2. Сутність і особливості моралі

У всі часи вчені по-різному тлумачили сутність моралі:

- як досвід житейської мудрості;
- як школу виховання людини, навчання її доброчесності;
- як виконання божественних заповітів, що забезпечують безсмертя особистості;
- як вищу насолоду, вдоволеність індивіда своєю поведінкою;
- як найкоротший шлях до щастя;
- як самоцінне служіння честі;
- як виконання незаперечного обов’язку;

- як інструмент збереження порядку в суспільстві;
- як забезпечення чесності у взаєминах людей;
- як вимогу суспільної користі;
- як викриття банальної, несправедливої дійсності, "суд над життям" і собою;
- як служіння ідеалу;
- як засіб взаєморозуміння і згуртування людей;
- як особливий засіб пізнання;
- як визначення вищого сенсу людського життя тощо.

Мораль як одна з форм суспільної та особистісної свідомості є системою поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Її основу становлять переконання, звичаї, традиції, громадська думка. Вона охоплює всі сфери суспільного буття: ті, що регулюються державою (політика, виробництво, соціальна сфера, сім'я тощо), і ті, які держава чи громадські організації не регулюють (дружба, любов, товаришування, побут.

Мораль (лат. moralis – моральний) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Мораль є свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми і світом.

Осмислення сутності моралі передбачає з'ясування її основних компонентів та характеру їх взаємозв'язку.

Структурно мораль утворює дві сфери: моральна свідомість і моральна практика (моральність), кожна з яких має свою будову.

Мораль не існує поза свідомістю, адже людські вчинки не отримали б морального виміру, якби людина не була здатна усвідомлювати їх суть, співвідносити їх з власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, із власним сумлінням.

Моральна свідомість – вираження ідеального належного, на яке слід орієнтуватись.

Моральна свідомість – це свідомість, що керується певною системою моральних норм, оцінок і принципів у життєдайності, фіксує моральні відносини у суспільстві, що історично змінюються.

Моральна свідомість поділяється на суспільну (моральні погляди і оцінки певних груп людей) й індивідуальну (моральні погляди і оцінки індивідів).

Основними елементами суспільної моральної свідомості:

- моральні вимоги,
- моральні цінності.

Елементи індивідуальної моральної свідомості (самосвідомості):

- моральний обов'язок,
- моральні цінності, що виявляються в моральних мотивах і ціннісних орієнтаціях особистості, почуттях сумління. Честі, гідності тощо.

Моральна практика (моральність)

Моральна практика – сфера і індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності.

Моральну практику утворює моральна діяльність і моральні відносини.

Моральна діяльність – особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку. Вона становить значущість будь-якої діяльності, оскільки на неї поширюються моральні вимоги.

Моральна діяльність – єдність моральної свідомості і практичної діяльності.

Моральна діяльність і моральна свідомість взаємно породжуються і взаємно зумовлюються, існуючи одна завдяки іншій.

Моральна діяльність проявляється через вчинки.

Здійснюючи вчинок, людина вступає в певні відносини з іншими людьми, із словом. Тим самим вона вступає в суспільні відносини, сукупність зв'язків і залежностей, які і називаються моральними відносинами.

По іншому, моральні відносини –це сукупність моральних зв'язків, у які вступають люди у процесі моральної діяльності.

Моральні відносини відрізняються в залежності від об'єкту і суб'єкту моральної дії, а також від способу життя.

Якими б не були моральні відносини за змістом, - їх внутрішнім вістрям є ставлення особистості до суспільства. Адже навіть інтимні душевні стосунки між близькими людьми передбачають орієнтацію на суспільно-корисні цінності – вірність, відданість. Безкорисливе бажання добра один одному. Однак, ставлення особистості до суспільного блага як вищої цінності обов'язково потребує не менш фундаментального ставлення суспільства до особистості як мети свого існування і розвитку. Не людина є засобом усіх суспільних перетворень, а суспільство є продуктом взаємодії людей, умовою саморозвитку і самореалізації людини.

Кінцевою метою функціонування суспільства є формування людини як цілісної, всебічно розвиненої особистості. Цю роль виконує насамперед мораль. Яка ґрунтується на принципі, згідно з яким людина є найвищою цінністю.

Регулятивна функція. Цю функцію здебільшого вважають головною, доводячи, що основний зміст моралі становлять відповідні вимоги (норми, правила, приписи). Саме завдяки їм мораль виконує регулятивну роль.

Комунікативна. Справжнього морального значення будь-який вчинок людини може набути тільки в міжособистісних стосунках, у контексті спілкування. Змістовність спілкування людей значною мірою залежить від рівня їх моральної культури, яка виявляється у доброзичливості, взаємоповазі, приязні.

Пізнавальна функція. Завдяки моралі індивід одержує перші уявлення про норми поведінки, які пред'являє йому суспільство (не тільки інформацію про норми, а й про те, як ними керуватися), про добро і зло, честь і гідність тощо.

Виховна функція моралі. Завдяки моралі здійснюється передавання досвіду попередніх поколінь, формуються уявлення індивіда про добро і зло, гідність, честь, справедливість, що сприяє його самовдосконаленню, виробленню практичних навичок жити і діяти згідно з вимогами суспільства.

Орієнтуюча функція моралі. Мораль збагачує людину не просто знаннями об'єктів самих по собі, а й орієнтує у світі культурних цінностей, допомагає ставитись до них диференційовано, віддаючи перевагу вищим цінностям, які відповідають її потребам, інтересам і смакам.

Мораль як універсальний регулятор поведінки людини, відносин між людьми виконує найрізноманітніші функції, які обумовлюються сферою, характером вияву життєдіяльності особи, соціальних груп, суспільства.

Основні етапи історичного розвитку моралі

Мораль – це система поглядів і уявлень. норм і оцінок, принципів, правил і переконань, у межах яких регулюється поведінка людей.

(Мораль – "регулятор" моральної поведінки людини)

Зародження моралі пов'язують зі первісним суспільством, у якому виникає природна потреба регулювання відносин між людьми. Практика взаємовідносин між людьми у стародавньому суспільстві, що складалася під впливом жорстокої боротьби за існування, поступово творила звичаї, традиції. яких потрібно було суворо дотримуватись.

Основою такої моралі була первісна рівність і притаманний родовому суспільству колективізм. Людина відчувала свій нерозривний зв'язок із колективом, бо самостійно не могла протистояти багатьом своїм суперникам, а також задовольнити свої основні, передусім природні потреби, Вірність, відданість своєму роду і племен, захист, взаємодопомога, співчуття і милосердя – загальноприйняті норми моралі того часу.

В ім'я свого роду виявлялися працелюбність, витриманість, мужність. Хоробрість, зневага до смерті. Завдяки спільній праці в первісному суспільстві форм такі моральні почуття, як обов'язок, справедливість. Прихильність. Те, що у первісному суспільстві не було суттєвої майнової диференціації, заслуга моралі, яка була єдиною для усіх членів роду, всього племені. Кожен навіть найслабший представник роду, завдяки загальноприйнятим нормам відчував за собою його колективну силу. А це було джерелом прояву такого морального почуття, як гідність.

У первісному суспільстві форм також і негативні риси моралі. Саме в родовому суспільстві з'являється звичай кровної помсти і людоїдства. Суворі принципи життя зумовили формування таких моральних принципів, як жорстокість, зрадництво, фанатизм. У первісному суспільстві мораль стала однією із засад формування міфологічного світобачення. Вона надихала людину на сліпе підкорення природі, дотримання звичаїв і звичок, які фактично забороняли їй виявляти себе як особистість.

З подальшим розвитком суспільства, людських взаємин сягає нового рівня і мораль. З поділом праці розпадається колективізм родових моральних відносин. На зміну приходить мораль, яку визначають жадібність, груба пристрасть до насолоди, брудне користолюбство і виправдане грабіжництво.

Ця мораль вибирає собі у підручні засоби такі як злодійство, насильство, зрадництво, підступність. Нова мораль стає поза-родовою, заперечує звичаї, традиції минулого і натомість проголошує принципи, що виправдовують соціальну нерівність і несправедливість.

Проте нова мораль стала не лише кроком назад у формуванні світоглядів культури. Нові члени суспільства – вільні громадяни держави – не сприймали жорстокості, людоїдства, і ці норми почали засуджуватися.

В історії Середньовіччя мораль фактично ототожнювалася з релігійним проявом духовності. Церква, реально завоювавши політичну владу за допомогою релігії, намагалась завоювати і душами людей. Мораль Середньовіччя являла собою яскравий прояв дволикості: з одного боку, була пропагандою гуманістично орієнтованої християнської моралі, з іншого – реальні моральні відносини були дуже далекими від любові до ближнього. Милосердя тощо. Поряд з цим значну позитивну роль відіграли лицарські, дворянські кодекси честі, які приписували феодалу виявляти вірність сюзерену і "дамі серця", чесність, справедливість, безкорисливість та інші високі моральні якості.

Мораль епохи Ренесансу відіграла значну роль у розвитку людської цивілізації. Це було відродження і понятійне народження гуманістичного змісту моралі. Усвідомивши дійсну природу свого існування і відчувши смак людинолюбства, мораль Ренесансу пориває із середньовічною дволикістю. Ця мораль проповідує тілесну і духовну досконаліть людини, вічність добра і минущість зла, непохитну єдність слова і діла.

Починаючи з періоду Нового часу і майже до середини XX ст. мораль переживала різні стани відродження своєї дволикості. Спочатку, у XVII - XVIII ст., мораль засуджувала паразитичний спосіб життя аристократії і пропагувала як позитивні норми і принципи працелюбність, бережливість, скромність, чесність. Моральним ідеалом того часу була енергійна, ділова людина, яка в будь-який спосіб домагається успіху, братства і поваги співвітчизників. Ця мораль спиралася на героїзм людини і її здатність до самопожертви.

Однак, у XIX - XX ст. обіцяне офіційною мораллю різних соціальних систем царство розуму і справедливості насправді виявилося пануванням грошового мішка, злиденності, соціальними лихами і хворобами. Обіцяне "світле" і "багате" майбутнє потонуло в обіймах духовної деградації особистості. Дволикість моралі поставала чимдалі наявніше. Людина почала поступово втрачати моральний орієнтир, необхідність вивіряти свої вчинки за взірцем, стала керуватися визначеними, хибно окресленими потребами й інтересами.

Сьогодні людство характеризується активізацією діяльності, зростанням інтересу до свого майбутнього. Страх людства перед майбутнім відступив на другий план хоча б тому, що практично зникла загроза ядерного воєнного протистояння, людство взяло курс на перехід від конфронтації до співробітництва.

Цей перехід можливий і цілком реальним стане тоді, коли сформується нова мораль і реалізується гуманістично орієнтовані принципи моральності, коли на засадах цих принципів взірцями будуть нові норми моралі.

І цими новими нормами мають стати:

- доброчесність,
- совість,
- правда,
- милосердя,
- доброзичливість,
- вірність ідеалам,
- справедливість,
- добропорядність,
- братерство,
- миролюбність,
- працелюбність,
- рівноправність,
- і свободолюбність,
- глибока віра у людський ідеал – людське щастя.

### 3. Етична проблематика в економічній діяльності

Людська діяльність стане зрозумілою та сприйнятою суспільством лише тоді, коли буде взята до уваги у всій смисловій повноті. Буття людини має духовно-культурний та предметно-емпіричний виміри. З одного боку, людина прагне постійної реалізації своєї духовності, прилучення до вищих проявів культури, з іншого боку, людина націлена на постійне задоволення вітальних потреб. Безперечно, матеріально-економічне життя становить важливу сферу людської культури. В свою чергу, культура господарства демонструє той факт, що «господарство є процесом стільки ж матеріальним, скільки й духовним» (С. Булгаков). Господарство керується, регулюється не тільки економічними законами. Економічна діяльність визначається великим комплексом уявлень про рентабельність, економічність, ощадливість та одночасно комплексом моральних і культурних цінностей, норм, настанов.

У XX столітті етика стала на шлях суто теоретичного, абстрактно-логічного та методологічного аналізу, все більше віддаляючись від практики. Економічна теорія, виникаючи як теорія, що підпорядковувалася певним моральним цінностям, за останні 200 років трансформувалася у «вільну від цінностей» автономну та самодостатню «чисту економію». В науковій літературі поставлено діагноз нашій добі, що знайшов свій вираз у західноєвропейській «концепції двох світів» (Zwei-Welten-Konzeption): співіснування вільної від цінностей економічної теорії та відокремленої від економічних інтересів етики, які не мають точок перетину. Однак радикальні соціально-економічні трансформації сучасного суспільства, що супроводжуються ціннісною переорієнтацією та змінами форм соціальної інтеграції, з одного боку, та руйнація усталених етичних систем, закладених

у «проекті модерну», з іншого стали поштовхом до відродження інтересу до практичної філософії наприкінці XX століття. Актуальність практичної філософії спонукає до постановки питання про необхідність економічної етики, яка закликає до збереження єдності людського існування перед спокусою розмежування орієнтацій людської дії на суто економічні, етичні та естетичні принципи та цінності. Вельми важливим є те, що філософи, економісти та суспільні діячі піднімають сьогодні непрості проблеми відродження морального ідеалу в економічній сфері та втілення його в реалії сучасного життя.

Сучасна економіка ще знаходиться в полоні традицій метафізики ринку. Ринок прагне до всеохоплюючого роз'яснення всіх явищ та процесів, панує ідеологія «економічного імперіалізму». Тому головним завданням економічної етики є деміфологізація «економічного фундаменталізму». Західноєвропейські теоретики (П. Козловські, Р. Лей, А. Льор, Х. Штайнман, П. Ульріх, К. Хоманн) відстоюють думку про те, що всяка економічна дія є неминуче укоріненою у підприємницькому етосі. Тому сучасне господарство стоїть не перед вибором етичної або неетичної поведінки. Мова йде про ступінь усвідомленості ведення господарства: чи відбувається економічна дія свідомо етично, або господарчий акт здійснюється несвідомо, супроводжуючись імпліцитними ціннісними орієнтаціями. На імпліцитні ціннісні орієнтації підприємства вказує нам історія духовної культури. М. Вебер, В. Зомбарт довели необхідність визнання морального фундаменту та внутрішніх мотивів ранньо-модерного підприємництва у протестантському етосі. Сучасні теоретики економічної етики зберігають традиційну конструктивну роль моралі в етосі підприємця. Але для створення нової стратегії ефективного ведення господарчої діяльності необхідна свідома рефлексія щодо етичних засад, що визначають ділову стратегію. Звідси необхідним є інноваційний синтез між етичною та ринково-стратегічною раціональ¬ністю без обмеження однієї на користь іншої. Економічна етика розглядається не як зовнішнє обмеження, а як внутрішнє обґрунтування, «фундамент» економічної діяльності. Тому економічна етика торкається в першу чергу питання внутрішнього сенсу та цінностей ділової стратегії.

Однак економічна етика є не тільки «діловою етикою» або «етикою бізнесу», яка представляє індивідуально-етичну перспективу морально-економічної практики підприємств та організацій і концентрує увагу навколо проблеми персональної відповідальності менеджерів чи окремих суб'єктів господарчого процесу. Економічна етика поширює проблемну область на площину господарчих спілок та «критичної спільноти» для вирішення питання етично обґрунтованих реформ економічного ладу («рамочного порядку» - «Rahmenordnung») для втілення економіко-політичної солідарної відповідальності. Її завданням є вирішення етико-політичного питання про можливість нового мислення вільно-демократичного ідеалу громадянського суспільства з його передумовами рівності можливостей, справедливості та солідарності і впровадження реформ політики ладу. Етичного значення набудуть легітимні способи економічної діяльності, коли вони будуть мати

добрі та припустимі засади перед «обличчям» необмеженої критичної громадськості всіх зрілих громадян. Вирішальний крок в доланні великої ідеології ринкового фундаменталізму залишається саме за громадськістю. Політична культура аргументованого, мирного та справедливого урегулювання конфлікту є вкрай необхідною в суспільстві вільних, солідарно відповідальних громадян для легітимації «правил гри» співіснування людей. Шлях аргументації та справедливості є, мабуть, єдиною альтернативою соціал-дарвіністському «праву найсильнішого», що здійснюється за рахунок чиїхось інтересів.

**Питання для самоконтролю:**

1. Які пояснення феномена походження моралі Ви знаєте?
2. Вкажіть складові які лежать в основі моралі.
3. Вкажіть культурно-історичних типи моралі.
4. Розкрийте суть понять суспільна та індивідуальна свідомість.
5. Назвіть елементи моральної свідомості.
6. Вкажіть основні функції моралі.
7. Які нові норми моралі Ви знаєте?
8. Що ми розуміємо під поняттям економічна мораль.

**Філософський словник до теми:** мораль, норми, традиційна мораль, нетрадиційна мораль, моральна свідомість, моральна практика, моральна діяльність, економічна мораль.